

Beke Márton

Makovecz Imre – A közösség drámája

„Makovecz Imre, építész” – olvashatjuk életrajzi lexikonokban, szakkönyvekben, folyóiratokban. Kétségtelen, hogy Makovecz Imre életművének e része a legtöbbek által ismert. E dolgozat azonban mégsem erről szól. Erről írtak és fognak még írni sokan, sokat. Méltó és szükséges is ez, hiszen az, amit Makovecz Imre az építészterén alkotott, mással össze nem mérhető. Az alábbi oldalak azonban Makovecz Imre tevékenységének – bár a közeli munkatársai számára ismert – a szélesebb szakmai és érdeklődő közvélemény számára kevésbé látható eleméről szólnak. Arról, hogy miként hatott Makovecz Imre személyisége és munkássága a közösségi művelődés¹ szakmáira. Arról, hogy milyen gondolatok alapján és milyen eredményeket elérve talált egymásra építész és közösségi művelődési szakember. Hogy miért és miképpen indultak a faluházépítések, hogy miért mondhatjuk azt, hogy a – napjainkban talán végre a megtúrt kategóriából a támogatottba átlépő – közösségi tervezés nem új találmány Magyarországon. Másként írva mindezt: arról, hogy miért lehet fontos az építész a társadalomfejlesztéssel foglalkozó szakmáknak, különösen a polgárok közötti közösségi szövet szövésére, az együttműködés szándékának és a képességek fejlesztésére hivatott közösségi művelődési és közösségfejlesztő szakembereknek.

■ Közösségi művelődés, közösségfejlesztés

A polgári lét egyik alapeleme a közösségért való felelős cselekvés, annak szándéka és az arra való képesség. Alapeleme továbbá az öngondoskodás – oly módon értve ezt, hogy a polgárok alapvetően ne az államtól, önkormányzattól, hivataloktól, intézményektől várják élethelyzeteik megoldását, hanem, ha valamely élethelyzetük megoldható ezek részvétele, közreműködése nélkül, akkor az ily módon történjen meg. Kétségtelen, hogy társadalmunkban érzékelhető mér-

tékben jelen van az egyéni és közösségi aktivitás. Kétségtelen azonban az is, hogy mértéke elmarad attól, amivel a rendszerváltozás időszaka kecsegtetett. Kevés annál fontosabb társadalmpolitikai cél van, mint a rendszerváltozás ezen ígéretének beváltása. És nem csupán azért, mert közösségi szerepvállalás, a szűkebb vagy tágabb közösség érdekében való cselekvés nélkül „polgár” helyett csak „tulajdonnal rendelkező emberről” beszélhetünk. Hanem azért is, mert tartós társadalmi-gazdasági fejlődés csak az egyes települések, térségek belső erőforrásaira: az együttműködés képességére építve jöhet létre.

Ebben a közösségek kialakulását, fejlesztését, a „lakosokat” „polgárokká” nemesítő közösségi aktivitás megerősítését szolgáló folyamatban a közösségi művelődésnek mással nem pótolható szerepe van. Egyrészt az intézmény- és szervezetrendszer keretében megvalósuló meganyi közösségi aktivitással – közel félmillió művelődő közössége –, másrészt az elsőként e szakma keretei között professzióvá váló közösségfejlesztés révén.

Kétségtelen, hogy a művelődési otthonok tömegesítése és a központi hatalom által ellenőrzött hálózatszerű működése a kommunista hatalomátvétel időszakának terméke. „Szovjet minta alapján létesítették, mint annyi minden mást abban az időben, s létesítésüket országosan vezérelt kampány erőltette [...]. Egyidejűleg valamennyi korábbi, a közösségi művelődést (is) szolgáló kulturálódási-művelődési, szabadidő-szervező társaság, színhely, alkalom megszűnt; a politika vélt érdekeit és szükségességét »a rész-érdekérvényesítés differenciált intézményrendszerei helyett a hatalmi érdekek érvényesítésének centralizált és koncentrált, hierarchizált intézménye« (Koncz Gábor) volt hivatva szolgálni.” (BEKE, 1984, 9.) Kialakítása céljainak és kialakulása körülményeinek ellenére, illetve mellett e „leginkább elfelejteni kívánt kultúrotthon akarva-akaratlanul is nagyot tett” – írja Beke Pál 1984-es

tanulmányában. „Keretek közé szorítva, csak bizonyos műfajokat preferálva, a megjelenítést sekélyesítség-sematizálva, az egyéni hangot a kívánt átlagoshoz igazítva ugyan, mégis: lehetőséget teremtett a társadalmi lét más formáihoz képest csak kevésbé szabályozott társas együttlétre.”

„A művelődési otthonok három és fél-négy évtizedes történetét sokan korszakolták már, amelyből a legismeretesebb a »nagytermes« és »kiscsoportos« időszakok elkülönítése. Az előbbi az agitáció és propaganda időszaka, a csasztuskabrigádoké, az amatőrök és a Faluszínházak produkciói, a filmvetítéseké. A »kiscsoportos«, az ismert korszakolás szerinti második időszak megengedte immár – mások szerint kényszerült befogadni – a klubok számtalan (kor, nem, érdeklődés stb. szerinti) formáját; a nagy együttesek mellett kamaracsoportok alakultak, polarizálódott az amatőrizmus. Szervezett formát talált az ismeretterjesztés; különféle sorozatok, akadémiák, tanfolyamok szerveződtek. [...] Még ha túlzottan leegyszerűsített is ez a kép, akkor is megkockáztatom: a művelődési otthon biztosította csak a szabad választáson alapuló cselekvést. Ebben nyert folytatást a múlt század második felében polgárosodó Magyarország közösségi művelődésének hagyománya, amely noha szerveződésében és szervezeteiben alapvetően más volt, mint kései utódjai, az öntevekenység, a folyamatosság és a valamiféle feltételrendszer hármasságával még mindig a művelődési otthon hasonlít legjobban rá.” (BEKE, 1984, 12–14.)

Ennek az öntevekenységet, a rendszeres közösségi alkalmakat a középpontba állító gondolkodásnak a talaján

indult el a művelődési otthonok tevékenységrendszerének megújítása: a lakótelepek közösségromboló, közösségek kialakulását gyakorlatilag ellehetetlenítő hatását oldani igyekvő tanuló-tanítói gyűjtemények összeállítása és a lakótelepi lakóklubok – állami pályázattal is támogatott – megalakulásának szorgalmazása, az egy-egy település vagy térség történéseit, jeles eseményeit, közszolgáltatásait, intézményi ellátottságát évente bemutató kalendáriumok kiadása, a kábeltelevíziók művelődési otthonokból kezdeményezett és gyakran onnan elindított működtetése stb. És ugyancsak ekkor, a '70-es években indult az akkori nevén még Népművelődési Intézet² által koordinált „nyitott ház” kísérlet, amelyhez azok a művelődési otthonok, közösségi művelődési szakemberek csatlakoztak, akik úgy vélték, hogy a nép valaki által való művelése helyett a közös művelődésre kell helyezni a hangsúlyt. Akik úgy gondolták, hogy a saját művelődésük tárgyában nem a Tanács és nem is a szakember, hanem a helyben lakók önmaguk a legokosabbak, hiszen ők tudják, hogy miben, mikor, kivel kívánnak művelődni. És akik bizonyosak voltak abban, hogy ez a szemlélet nem feleslegessé, hanem éppen nélkülözhetetlenné teszi őket, hiszen az emberek érdeklődésének és érdekeinek alapos megismerése és az ebbéli ismeret folyamatos megújítása révén abban és oly módon tudnak településük lakosainak, polgárainak partnerei lenni, ahogyan az számukra megfelelő és ekkor bizonyára fontossá is váló.

Mindezen tevékenységmegújító folyamatok keretében, illetve eredményeként a művelődési otthonok munkatársai kiléptek intézményük falai közül. Jelentősen megnőtt az emberekkel való személyes találkozások száma, és e beszélgetések alkalmával természetesen merült fel a kérdés: ki, hogyan érzi magát a településen, mit tart jónak és megőrzendőnek, mit rossznak és megváltoztatandónak, továbbá – és ez a lényeg – mit tenne annak megőrzése, megváltoztatása érdekében. E beszélgetések eredményeként jutott el több szakember arra a felismerésre, hogy a művelődési otthonoknak a művelődési lehetőségek biztosítása mellett feladata a polgárok településük ügyeiben, annak fejlesztése érdekében megfogalmazódó tenni akarásának szorgalmazása és szakmai támogatása is. Ez volt az a pont, amikor hazánkban megszületett a közösségfejlesztés gyakorlata.

„A közösségfejlesztés: képességfejlesztés. Olyan szakmai eljárások és módszerek összessége, amelyek alkalmazásával úrrá lehetünk éppen való helyzetünkön, tehát aktuális helyzetünk problémáin. Azokon

tehát, amelyekkel elégedetlenek vagyunk. [...] A közösségfejlesztés olyan eljárások és technikák együttese, amelyek felhasználása révén a korábban ismeretlen képességek felszínre kerülnek, tudatosulnak bennünk. Egyidejűleg az is tudatosul, hogy az eredmények rajtunk múlnak, s hogy társakat találva könnyebb azokat elérnünk. Olyan eljárás és módszer, amelynek alkalmazása által a másokkal történő együttműködés képességgé és készséggé válik, s amelynek eredményeképpen nem egymagunkban, hanem másokkal együtt törekedhetünk valaminek az elérésére, illetve megvalósítására. Valamire, amire szükségünk van. Amit el akarunk érni. Amit a sajátunknak szeretnénk tudni. A közösségfejlesztés egyidejűleg azon képesség kialakítása, megerősítése és fejlesztése is, hogy helyzetünk változtatása érdekében magunk mellé hosszabb-rövidebb ideig partnereket tudjunk keríteni azok közül, akik számára ugyancsak kívánatos a hasonló, a számunkra is fontos cselekvés. A közösségfejlesztés tulajdonképpen az ilyen együttműködő és tevékenységorientált társaságok létrehozása, valamint működésük kezdeti segítése. Helyesebben: mindaddig történő gyámolítása, amíg tevékenységük önállóvá és autonómmá nem válik.” (BEKE, 2001, 377.)

A közösségfejlesztés azonban nemcsak emberi képességfejlesztés, együttműködési készségkialakítás, és nemcsak az együttműködés elindításának gyakorlata, hanem mindezek feltételeinek a megteremtése is azon a településen vagy abban a kistérségben, ahol az érzékelt problémák vagy az érintett személyek élnek. Ilyen értelemben a közösségfejlesztés részint humán képességfejlesztő program, részint szervezet- és intézményfejlesztési, település- és térségfejlesztési feladatokat is magában foglaló komplex tevékenység. Megjelenése idején, a '80-as években a közösségi művelődést megújítók még nem külön szakmaként, hanem a művelődési otthonok tevékenységrendszerének egyik módszereként tekintettek a közösségfejlesztésre. Napjainkra már külön professzióvá vált, és nemcsak a kulturális, hanem pl. a szociális, ifjúsági, egészségfejlesztési intézmények tevékenységrendszerének is része.

A nagy generáció

A művelődési otthonok tevékenységrendszerének megújításának időszakában találkozott egymással Makovecz Imre, Beke Pál és Varga A. Tamás. A találkozásról így ír Beke Pál *Méltóságkereső* című szakmatörténeti könyvében: „Makovecz Imre ekkor a VÁTI dolgozója. A sárospataki művelődési központ terveinek engedélyezése

során támadt munkahelyi vitája miatt kérte '77-ben az Intézet szakvéleményét. A terv számunkra történt alapos ismertetését követően még ott helyben írógépbe diktálta a saját főnökének címzett, de általam aláírt, a terv alaprajzi kapcsolatait helyeslő nyilatkozatunkat. Éppen e tervek maradéktalan megvalósításához ragaszkodva vesztette el mégis állását. Hogy valahol azért alkalmazásban álljon, rövid ideig a Népművelési Intézetben műszaki tanácsadóként dolgozott. Ezt követően lett a Pilisi Parkerdő főépítész.” (BEKE, 2001, 388.) Kapcsolatuk ez időtől évtizedeken keresztül folyamatos volt.

Az építész Makovecz Imre, továbbá a népművelő, közösségfejlesztő Beke Pál és Varga A. Tamás hármasának együttműködése a közösségi művelődési szakma máig ható megújítási folyamatait eredményezte. Ezen a ponton két közbevetést kell tegyek.

A Makovecz Imre életművének gondozásával kapcsolatos intézkedésekről szóló 1724/2013. (X. 11.) kormányhatározat felszólította a belügyminisztert, hogy az emberi erőforrások miniszterével együttműködve tekintse át Makovecz Imre településfejlesztési-épülettervezési modelljét, és annak alapján bővítse a főépítészek továbbképzési programját, ösztönözze az építész-, tájépítész- és közművelődési szakemberképzés e tartalommal való bővítését; továbbá készítsen szakpolitikai ajánlást az önkormányzatok, önkormányzati szövetségek számára. A kormányhatározat e pontjának megfogalmazójaként meglepett, hogy a Belügyminisztérium által összehívott munkacsoport első megbeszélésén kérdésként merült fel: mi is tekinthető Makovecz Imre „településfejlesztési-

épülettervezési modelljének”, és mi köze ehhez a közösségi művelődési szakembereknek és ennek alapján az emberi erőforrások miniszterének. A fő kérdés az volt, hogy ezt hol és mikor írta le Makovecz Imre. Nos, amit magam e „modell” központi elemének érzek – a település történelmének, közösségi emlékezetének³ és a helyi közösség, az adott épületet majdan használók igényeinek figyelembevételét és lehető legnagyobb arányú bevonását –, azt nem Makovecz, hanem a vele együtt dolgozó szakemberek csapata fogalmazta meg.

A második, ide kívánczoló közbevetés, hogy a „nagy generáció” – amelynek tagjai a ’70-es évek végén, ’80-as évek elején első időkben a Börzsöny turistaházai-ban, később a Makovecz-tervezte Hoffmann-kunyhó-ban, a „nyitott ház” kollégium tagjaiként találtak rendszeresen, majd 1989-ben megalapították a Közösségfejlesztők Egyesületét – közös munkájának eredményeként az ország több településén minden elemében korszerű módon működött a művelődési otthon, a művelődési ház vagy a faluház. És nemcsak ott, ahol ők dolgoztak, hanem példájukból erőt merítő további kiváló kollégák közreműködésével Magyarország számos további településén is. Tehát az elmélet gyakorlattá is vált. Működni kezdtek az emberek igényeire, érdekeire építő, őket a működtetésbe bevonó, azaz a közösségekre építő

közösségi művelődési tevékenység kipróbált modelljei. (Hogy a rendszerváltozás után, rövid időn belül miért nem e működési modell lett a jellemző a közösségi művelődés teljes intézményrendszerére – e kérdés elemzése már nem tárgya dolgozatomnak.)

Makovecz Imre a közösségekről

A közösen végzett munka, annak több évtizedig tartó hossza és eredményessége nem csupán annak köszönhető, hogy Makovecz Imre, Beke Pál és Varga A. Tamás bizonyos ideig együtt dolgoztak a Magyar Művelődési Intézetben. Sokkal inkább a szellemi rokonságnak – és persze szakmai kiválóságuknak. Makovecz falu iránti elkötelezettsége és faluházai széles körben ismertek. Hasonló felelősséggel gondolkodott azonban a bárminemű közösségi kapcsolat, illetve együttműködés kialakítását ellehetetlenítő módon megépített lakótelepekről is.

„A társadalmi munkában, kalákában végzett munkánk korszaka után, amely korszak a résztvevőkből – bátran lehet mondani – közösséget kovácsolt, a család az átlagosan 53 négyzetméteres fogatolt elrendezésű lakásba beköltözik és boldog. [...] A berendezés és a lakás belakása rendkívüli rövid korszaka után egy sajátos, szociális neurózis lép fel. Hirtelen megszűnik a nagy

aktivitást igénylő közösségi tevékenység, mind a korábbi lakáshelyzet megszűnte okából, mind pedig azért, mert kész a lakás, és végre nem kell ez ügyben közösen csinálni semmit. A korábbi rendkívül mobil pszichológiájú korszak lezárását egy pszichológiailag statikus térben szükségképpen nem (adódik) követi a korábbi életvitel folytatása. Ezt a feszültséget, amely a korábbi korszak és a jelenlegi szociálisan elzárt statikus állapot között létrejön, a televízió súlyos kompromisszummal oldja fel. Ez a kompromisszum abból áll, hogy a televízió valóban ablakot nyit a világra, azonban pusztán vizuális értelemben. Az aktivitás, a tényleges cselekvés, az életbe történő valós beleszólás nélkül.

Fennmarad az embernek az a természetes igénye, hogy a természettel eleven kapcsolatot tudjon létesíteni, amelyre a gépkocsi birtokában elsősorban úgy nyílik lehetősége, hogy bepakolván a családot, elmegy a természetbe. Gyakorta megfigyelhető jelenség (lásd a Váti tanulmánya a Pilisi parkerdő területére), hogy a gépkocsival kirándulók java része az erdei parkolóhelyen nem száll ki a kocsiból, hanem ott tízóraját rádió hangja mellett elfogyasztva tölt kis időt, majd visszatér zárt otthonába.

Ezen a korszakon túljutva, emberünk újabb szociálisan impulzív időszakot él át [...]: hétvégi ház építésébe kezd [...]. Kis zöldségeskertek, gyümölcsfák állnak a szakértelem nélkül, de minden egyéni ízlést kielégítő olcsó bodécsodák körül, ahol a család nemegyszer elsősorban a gépkocsinak épít lakhelyet, és hétvégén – mint egy operettprimadonna – értelmetlen kapálással, öntözéssel és kerti törpe helyezgetésével tölti idejét, és most is boldog. A természethez fűződő és az emberi méltósággal szorosan összefüggő kapcsolatát így éli át az az ember, aki az anyagi felemelkedésnek ezt a már automatikus útját végigjárja. Azt állítom, hogy az anyagi felemelkedésnek ez az útja [...] egyre távolabb viszi az embereket attól, hogy valóban egészséges és valóban közösségi emberekké váljanak. [...] A helyzet megváltoztatására álljon itt néhány javaslat:

1. A lakóépületek földszintjére lakásokat kellene tervezni, mely lakásokhoz legalább 7-8 négyzetméteres előkertet kellene biztosítani. A földszinten ezenkívül még társalgó elhelyezése is kívánatos lenne. A földszinti lakások kettős megközelítési iránnyal vagy akár csak a kerten keresztül lennének megközelíthetők.

2. A loggiák és az erkélyek méreteit minimum hat négyzetméteresre kellene növelni, a loggiák és a lakószoba közötti parapetet pedig 60-70 cm-re kellene csökkenteni.

3. Azokat a kiegészítő helyiségeket, amelyeknek elhelyezésére ilyen módon a földszinten nem kerülhet

sor, a tetőre kellene felvinni, és hozzájuk olyan vizes helyiségeket kellene kapcsolni, melyeket akkor használnának az emberek, ha az épületek tetejét tetőterasszá tudnák alakítani. Ez az átalakítás plusz egy réteg szigetelés, egy védőbeton réteg alkalmazását és 40-50 centiméter vastag földfelület felhordását és egy mellvéd építését tennél szükségessé. [...]

Amennyiben épületeink mind pszichológiai, mind funkcionális, mind vizuális szempontból nyitottabbakká válnak, akkor teremtjük meg az előfeltételeit annak, hogy az emberek munkából hazaérve, a lakásból kimenjenek a házak közötti közös kertbe. [...] Talán azzal kellene kezdeni, hogy a sík lakótelepeken az egyes épületek és épületcsoportok között mesterséges domborzati viszonyokat kellene létrehozni. [...] Fedett, de oldalt nyitott kis építményeket kellene felállítani, és a csoportokba ültetett fák között, mindenki megbotránkoztatása nélkül – nem az ablakok alatt elhelyezett deszkapadokon – találkozhatnak a fiatal emberek. [...] Akkor talán sikerrel kíséreljük meg, hogy megteremtődjék az objektív feltétele annak, hogy lakóközösségek alakuljanak ki, melynek tagjai mind az épületet, mind annak közvetlen környezetét magukénak érezzék és gondoskodjanak is arról.” (MÉ 74) [Másodközlés: GERLE, 1996, 52–55.]

A számos lehetséges írás közül azért választottam ezt, hogy egy gondolatkísérletre kérjem a Kedves Olvasót. Képzelve el, hogy ha megvalósulnak és jellemzővé válnak Makovecz lakótelepekké kapcsolatos javaslatai, és ehhez hasonlóan elterjednek mindazok a gyakorlatok, amelyekről – bár röviden – a fentiekben említést tettem,

akkor persze mindezek sem teheték volna minden tekintetben élhetővé a lakótelepeket, de radikális mértékben oldhatták volna falanszter jellegüket. Biztos kellett volna hozzá pénz, de leginkább akarat, amely – tudva, hogy e javaslatok a '70 évek közepén születtek – nem csoda, hogy nem volt.

A faluházak

Makovecz Imre közösségi művelődésre gyakorolt hatását Beke Pál úgy foglalta össze, hogy Makovecz markáns egyénisége az ő és a körülötte lévők bölcsésztipusú gondolkodását praktikussá, cselekvővé alakította át. A két szakma egymásra hatása emellett – leginkább kézzelfogható módon – a faluházépítésekben érhető tetten.

A faluház elnevezést – a hagyomány szerint – Varga A. Tamás és Makovecz Imre együtt találták ki egy vasúti büfékocsiban. Varga Tamás ekként írt a faluházakról: „Ott kell kezdenünk, hogy összebújtunk, hogy megmaradjunk. Valahol a szél elleni menedéknél, a tűz körül ülésnél kellett, hogy kezdődjön az egész. Bárhol, ahol együtt voltunk, helyek jöttek létre, ahol együtt lehettünk. Bárhol, ahol együtt vagyunk, világot építünk magunknak. Ahol emberek vannak, a kultúra létrejön. Ahol emberek vannak, a kultúra tökéletesedik. Tulajdonképpen a tömeg – pontosabban az összejövétel – az a talaj, amelyben a művelődési folyamatok létrejönnek. A történelem mutatja, hogy ahol piacok voltak, az emberek árut, ötleteket, gondolatokat cseréltek, ott alakultak ki a kultúra központjai. [...]

Ennek feltétele, hogy olyan helyeket teremtsünk, amelyek nem mások, mint tetők az emberi összejövétel

felett, s amelyekben integráltan ott dobog az egész élet bonyolultsága egy tenyérben. A faluház tető a helyi közösség fölött. Egy hely, amely a faluközösség tulajdona, és amely nincs kisajátítva egyetlen közösség számára sem. Egy hely, amely a szegénység és az éhszerűség terméke, méghozzá azért, mert világunkban állandóan keresnünk kell azokat a megoldásokat, amelyekben ugyanaz a tér, ugyanaz az épület több funkciót magába ölelve működik. [...] A központi tér a látogatók fogadásának tere. A látogató itt kap tájékoztatást a faluházban lehetséges tevékenységekről, szolgáltatásokról, és a közönségforgalom, a belső utca funkcióit is fölvállalja. Ez a tér fogadja a kötetlen szabadidős tevékenységek zömét (játék, zenehallgatás, újságolvasás, videózás, beszélgetés stb.). Ez az intenzív közösségi tér hivatott az emberek mindennapi közösségi, művelődési szükségleteinek szolgálatára, újabb igények felkeltésére, a szűkebb vagy tágabb világban való tájékozódás elősegítésére. A központi tér tulajdonképpen egy légtér, de különféle funkcionális egységeit – melyekben lényegében egymástól függetlenül, különféle tevékenységek folynak – belsőépítészeti eszközökkel is el lehet választani. A központi tér két eltérő egysége a már említett közönségszolgálati és a vendéglátóegység, amelyek a faluházakban zömmel összefonódnak, és a mindenkori házigazda működteti. A közönségszolgálati tér építészeti szempontból egy kisebb-nagyobb elkülönített tér, amely a közönségszolgálati tevékenység bázisa és az üzemeltető házigazda, az animátor⁴ alapvető tevékenységi helye. Ez a tér – amikor a faluház működik – nyitva van, nyilvános hely. A központi tértől tulajdonképpen csak pulttal elválasztva. A közönségszolgálati tér munkahelyei nyitottak, mivel az animátornak, népművelőnek többek között az a dolga, hogy kommunikáljon, hogy orvosoljon bizonyos hiányosságokat, és ezért azonos szituációba, egyenrangú és közvetlen kapcsolatba kell kerülnie az emberekkel. [...]

Magyarországon iskolapéldát teremtett a zala-szentlászlói faluház is, amely alapvetően a helybéliek áldozatkészségéből épült; a benne lévő állami pénz mintegy fele a helybéliek által megtermelt-megteremtett értékeknek. Az épület fizikai létén túl a dolog azért érdemel említést, mert a tervezéstől az építésig, tudatos közösségfejlesztő tevékenységgel veszünk részt a folyamatban. A tervek a legszélesebb nyilvánosság előtt készülnek, abba a majdani használok folyamatosan beleszólnak; a tervkészítéssel egyidejűleg kezdődnek a csoportszerveződések (helyismereti, népművészeti alkotó, hagyományörzős, videós, fotós,

számítógépes, színjátszó körök stb.), úgyhogy a felépített ház immár »felpörgetett« szituációt talál és azonnal otthont a legkülönfélébb tevékenységeknek.” (MÉ 88) (Másodközlés: GERLE, 1996, 247.)

Varga azt írja: „*veszünk részt*”. Azaz a Magyar Művelődési Intézet munkatársai, a közösségi művelődéshez, a közösségfejlesztéshez értő szakemberek. Makovecz szakmai nagysága ebben is tetten érhető: habár nélkülözhetetlennek tartotta, hogy terveit az adott épületet majdan használókkal közösen alakítsa ki, mégsem gondolta azt, hogy ettől ő maga közösségfejlesztő lenne. Tudta, ha közintézmény épül, akkor az nemcsak egy épület, hanem – az abban megjelenő új funkciók révén – a település társadalmi szövetébe való beavatkozás is. És tudta, hogy egy település társadalmi szövetéhez értő módon kell nyúlni, azt az ahhoz értőkre kell bízni.

E korszakról Makovecz Imre ekként írt: „Bekével, Vargával jártuk az országot a hetvenes évek közepétől, idestova most már több mint tíz éve. Megismertem embertől emberig, mire jutottunk. A lerakódott félelem, apátia, elhanyagoltság, a beletörődés és annyi kifosztottság és szellemhiány, amennyit látnom kellett, megértést és részvétet, kétségbeesett cselekvési kényszert indított el bennem. Néhányan nekiálltunk a művelődési házak mögött álló elvek elméleti és gyakorlati átalakításához. Varga A. Tamás volt közöttünk a közösségkialakításra legérzékenyebb, Beke Pál a legpolitikusabb, Szentpéteri Zoli a nyíltszívű kezdő – szegény meghalt fiatalon.

Mi volt a lényege a rákosista–sztálinista kultúrának? Először is a legfontosabb: a rombolás. Idegen és gyűlöletes volt számukra minden, amit Európa szépségben, rangban magáénak mondott. Megkaptak egy házat, kiírták rá, hogy »Kultúrotthon«, ahol a kultúrát ettől kezdve a taps, az ütemes taps jelentette. Megtapsoltatták velünk megalázásunkat, kifosztottságunkat... [...] Az ötvenes évek szocialista, realista átalakulása után, a konszolidáció korszakában új kultúrházak épültek. Már nem szocreál klasszicista stílusban, hanem modernül: ugyanaz a sztálinista kultúra, ugyanolyan népművelővel, ugyanolyan feladattal. Hiszen bevált: alakítani kell az embereket, a termelés-elosztás elvét a kultúrában is érvényesíteni kell. [...] Ezt követően a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején a már kiépült kultúrházhálózat módszertani központjait hozták létre a városokban. Ezek a központok adták az instrukciót, információs anyagot, kiadványokat, vittek ki előadásokat s egyéb rendezvényeket a területre. Kiepült egy új szellemi agitációs és propaganda-érhálózat azokon a

helyeken, ahol valaha nem volt semmi, s a vér az ereken visszafelé kezdett áramolni. Nem zavarta és nem zavarja ezt a rendszert az a körülmény, hogy a művelődési házakat üresen találja. [...] Nincs érdekközösség, nincs ünnep, nincs már szokás, az egyéni lélekhez nem tartozik már csoportlélek. [...]

Első próbálkozásaink Varga gondolatán alapulva a művelődési házak előterét vették célba. Mert mi volt az előtérben? A semmi, illetve a portás, aki megkérdezte az érkezőt, hogy mit akar. Ezt a portást kellett innen kivinni először, s valamit, valami mindennapit, mindenkinek valót bevinni oda. Varga konténereket talált ki. Varró, bőros, kézimunkához szükséges, guruló szekrényeket, amelyeknek minden oldalán ajtaja van, ami lehajtható, és asztal lesz belőle. Legyen tele az előtér hétköznapokkal. [...] Ez a mozgalommá vált »előtérkísérlet« bontotta meg a szakkörök merev művelődési rendjét is, a népművelés merev ellenőri és értéket »osztó« kádergöggjét is.⁵ [...] Didaktikus anyagokat készítettünk építészetről, fafaragásról, szövésről stb., s ezeket szétküldtük az

előtervkísérleteket kezdő művelődési házaknak. Azért, hogy az új művelődési házak nyitottabbak legyenek, funkcionális tervezéseket, tanácsadást vállaltunk. Sok ház változott, hitünk szerint javukra. Éjszakába nyúló beszélgetések [...], egymás között és érzékenyebb megyei, falusi vezetőkkel. Mind-mind a félelem, a szűk érdekek feltörésének kísérletei [...].

A hetvenes évek közepén-végén a körzetesítés – az országgal együtt – a mi munkánkat is visszavetette. Újra kellett gondolni mindent. Több mint ezeröttszáz falu magára maradt. Se téusz, se iskola, kikopott a pap, az orvos. Elindult az ország a saját határain belül. Az önállóságukat veszített falvakra kezdtünk koncentrálni. Menteni, ami menthető. Erkölcsi és műszaki értelemben tönkrement faluházakat igyekeztünk megmenteni. Békés és Zala megye vált ki először a letargiából. [...] De akkor, a hetvenes évek elején megindult valami megállíthatatlanul. Magam egyre-másra terveztem az új faluházakat, átalakításokat, toldásokat. Kerestük az anyagot a szinte pénz nélküli építkezésekhez. Jártam építőimmal rönköt válogatni. Egyeztetni és élesíteni a közös érdek tudatát téusz, tanács, lakosság, megye között. Az egyéni gyarapodás és a közösségi széthullás kora volt ez. [...] Ebben az előbb említett közösségi széthullásban, falvak lassú elnéptelenedésében épültek első faluházaink. A nehézségeket levelek, fenyegetések, a szokásos riadt főnökök nélkül oldottuk meg. Más volt várni a célt, az épület elkészültét. Hányszor utaztunk Vargával hol ezért, hol azért. Megannyi veszekedés, aggodalom, összeveszés és megbékélés, a hivatalosság és az ébredező, szinte mély álmát alvó közösség közötti kötélranc. S aztán egymás után jöttek az átadási ünnepek. Az ember úgy gondolja, hogy a mindennek, az Istennek épít házat. Aztán amikor készen van, maga marad a termekben. Talán a küzdelem, bizonytalanság volt Isten maga. S mire kész a ház, Isten kihúlt helye marad hátra, az lesz az emberé, a közösségé.

Mindent megtettem, amit csak tudtam, hogy helyi anyagokból, olcsón, a közösség céljainak és szépre épüljön a ház. Kell a kapcsolat a történelmi, geológiai környezethez, kell az anyag, és kell az eszme és a szépség is, de a legfontosabb maga az építés drámája. Szentlászló, Jászkisér és a többi faluház⁶ megépülte óta sok minden történt. Húszfős irodám lett, sorra tervezzük és építjük a faluházakat, népfőiskolák működnek, egyesületeket szervezünk és támogatunk. Mit kellene mondani magáról az építészetről ebben a világban? Semmit, hogy a gyáva ítéseknek túl sok rágnivaló ne maradjon. Előttünk, építések előtt is egy térdre esett, talán valaha

felállni képes nemzet sorsa áll. S vele Európáé.” (MÉ 88) (Másodközlés: MAKOVECZ, 2002, 138–140.)

Makovecz Imre közösségi művelődésre gyakorolt hatása azonban több és jelentősebb volt a megépített faluházaknál. Közintézmény tervezésére vagy főépítési, településfejlesztési feladatokra való felkérés esetén mindig javasolta az Őt megkeresőknek, hogy a munkában vegyenek részt a közösségi művelődéshez, a közösségfejlesztéshez értő szakemberek is. Az e folyamatokban szerzett tapasztalat is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a közösségi művelődés intézményrendszerének feladatai között a közösségfejlesztés mellett megjelent a településfejlesztés is. Ez az alapja annak, hogy – a Makovecz Imre életművének gondozásáról szóló kormányhatározat révén – a közösségi művelődési szakemberek képzési rendszerében alkalmazható tananyag készül Makovecz Imre településfejlesztési-építettervezési modelljéről, és kialakításra kerül az abban foglaltak gyakorlati elsajátítását biztosító szakmai gyakorlati rendszere. A megújuló épületek, a megépítendő tervek mellett így a közösségi művelődésre gyakorolt hatásának megőrzésével, jelenünkbe való átmentésével is gazdagítjuk az életművet.

A már eleddig tárgyaltak mellett Makovecztól még a méltóság szó igazi értelmét kapta a közösségi művelődési szakma. Beke Pál mondta:

„A »méltóság« szó igazi értelmét Makovecz Imrétől kaptam ajándékba. [...] Szép őszi délután volt, s valahol Zalaszentlászló fölött a szőlőhegyen, egy pince előtt üldögéltünk. Ő már kiteregte az új faluház vázlatát, és a község vezetőivel ismertette rajzait. Látszott, hogy terveiben [...] mindegyik meglévő épület magas tetőt kapott, a közöttük lévő rendetlen, szemetes, göngyöleggel teli udvar fölé ugyancsak tetőt tervezett. Tetőt, de mekkorát! Az udvar beépítésével a két meglévő épület között kialakuló nagyterem szinte az égig ért. Hatalmas légtérben ágasfák voltak. Oldalában kávézó, és a nézőtérnek, küzdőtérnek vagy bármi másnak alkalmas padozat ehhez képest kicsit süllyesztett. A terem belseje így még hatalmasabbnak látszott. [...] Kiterítette tehát a mérnök úr azon a bizonyos zalaszentlászlói délutánon vázlatait, és mielőtt bárki bármit mondott volna, beszélni kezdett. [...] »A másokkal való együttlét rangját kell megteremteni és azt, hogy ha valaki majd belép, emelkedett, ünnepélyes hangulatba kerüljön. Méltóságot kell adni annak, aki ráérő idejét e helyütt szándékozik eltölteni másokkal együtt, éppen akkor és itt. Nem kicsi szobákba, folyosók végére vagy sufniába kell zárni [...]. Jól belátható térbe kell keríteni azt, aki munkája végeztével

a többiek közé érkezik. Emelhesse fejét magasra, és ülhesen kényelmesen. Így igya kávéját vagy borát, így olvassa újságját.« [...] És folytatta: »A művelődésnek, az együttlétnek, a társas életnek, a kialakuló, a gyámolítandó közösségeknek olyan épületet kell emelni, amely mindegyiküket kiemeli a hétköznapokból. Amely a majd elhangzó és bizonyára fontos szavaknak, az itt közösen végzett és bizonyára minden résztvevő számára fontos tevékenységeknek méltó keretet ad. Olyan keretet, ahol nem lehet akárhogyan viselkedni. Amelyik önmagában is reguláz és bátorít és méltóságot ad, hiszen méltóságot sugároz.«

Megrendülten hallgattam a most sajnos csak hozzátételekkel idézett és eredetileg bizonyosan emelkedettebb stílusban fogalmazott mondatokat. Rájöttem, hogy igaza van. Mi másra való a helyben elérhető információ, a helyben megteremtendő lehetőségek és a helybeliek közötti együttműködés, ha nem azért, hogy az emberek méltó módon éljék meg, éljék le életüket? Mi másért ez az egész népművelés, közművelődés, de mi másért lenne a művelődés is, ha nem azért, hogy az ember meglehetősen, örömteli módon, kellemesen, jól és boldogan, nyugodtan, harmonikusan és kiegyensúlyozottan, egyidejűleg méltó módon és méltósággal élje meg azt a néhány évtizedet, ameddig itt e földön vendégségben jár? [...] Hogy barátaim s kollégáim hogy vannak ezzel, nem tudom, mert soha nem beszélünk erről, de nekem azóta a méltóságkeresés és a méltóságteremtés lett a szakmám, még ha eleddig ezt nem is mondtam így ki, és persze névjegyemen sincs rajta. [...]

Hogy a valódi méltósághoz – most már látszik – még a szabadság sem elegendő, s hogy a rendszerváltozás utáni időszak nem egyenlőséget hozott, a testvériségről nem is beszélve? Lehet. Nem hiszem, hogy csak az én vagy csak a mi feladatunk lenne a méltóság megteremtése. De a miénk is. Gyanítom, hogy ez a szerencsés körülményeken túl sokak összjátékából és sokunk teljesítményéből adódhat csak, és bizonyos, hogy az általunk óhajtott mértékben és minőségben csak sokára. Úgy gondolom, hogy aki teheti, tegyen érte. Magam is próbáltam, és míg élek, tenni fogok.” (BEKE, 2001, 75–79.)

A fenti személyes sorok szakmai programot adtak a közösségi művelődést az elmúlt közel másfél évtizedben megújítani kívánók számára. Tekintható persze pusztán véletlennek, hogy Beke Pál Makovecz Imrétől kapta ajándékba a „méltóság” szó igazi jelentését. Ezt azonban nem hiszem. Történt bárhogyan is, többek között ennek is köszönhető, hogy élénken él Makovecz munkássága,

szemlélete a közösségi művelődési szakma emlékeiben és gyakorlatában. Makovecz Imre az építés drámájáról írt. Amikor a lényeg nem az épület, hanem az építés. Ezt nem gondolta volna így, ha nem értette volna meg a közösségek drámáját is.

JEGYZETEK

- 1 Mikor közösségi művelődést írok, akkor a „közművelődésként” ismert szakmára, szakpolitikára, illetve a polgárok „közművelődési” tevékenységére gondolok. Ettől különböző szóhasználatom oka, hogy a „községi művelődés” számomra jobban kifejezi: e szakmának célja a közösségben zajló művelődési folyamatok szorgalmazása, kereteinek biztosítása, a polgárok közösségben való gondolkodásának és a közös elhatározás utáni közös cselekvés szándékának és képességének a fejlesztése.
- 2 Jelenleg Nemzeti Művelődési Intézet néven működik ez a nagy múltú intézmény Budapesten, az I. kerület Corvin tér 8. szám alatti Budai Vigadó épületében.
- 3 Ennek számomra legkedvesebb példája a baki faluház. Történt ugyanis, hogy a tervezést megelőző egyik látogatás alkalmával Makovecz rákérdezett: mi állt egykor a faluház építési telke előtt álló, akkor már üres oszlop tetején. „Turul, csak leverték” – hangzott a válasz. Ezért formáz a baki faluház alaprajza turulmadarat.
- 4 Az ehelyütt „animátornak” nevezett szakember az, akit korábban népművelőnek, majd művelődésszervezőnek neveztünk megszerzett diplomája alapján, magam pedig e dolgozat keretében közösségi művelődési szakembernek hívok.
- 5 Az „előtérkísérletek” a korábban már említett „nyitott ház” kísérlet egyik emblematis elme, módszere volt.
- 6 Faluház épült még Bagodon, Bakon és Kakasdon.

IRODALOMJEGYZÉK

- Makovecz Imre műhelye.* Szerk. GERLE János, Bp., Mundus, 1996
- Makovecz Imre – tervek, épületek, írások 1959–2001.* Szerk. GERLE János, Bp., Serdián Kft., 2002
- BEKE Pál: *Művelődési otthonon innen és túl.* Bp., Művelődéskutató Intézet, 1987
- BEKE Pál: *Méltóságkeresés.* Bp., VEL, 2001